

СУД СОЛОМОНА: МОТИВ “ОРЕЧЕВЛЕННЯ” ДИТИНИ В ХУДОЖНЬО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ СВІТІ МІГЕЛЯ ДЕ УНАМУНО

Олександр Пронкевич

Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили

Розглянуто образи дітей і дитинства в художній прозі відомого іспанського філософа й письменника Мігеля де Унамуну. Попри велику кількість робіт, присвячених його творчості, ця тема не стала предметом спеціальної уваги дослідників, хоча діти регулярно з'являються на сторінках його творів. Ми спробуємо довести, що іспанський мислитель, який, до речі, був батьком великої родини й пізнав досвід батьківства сповна, у своїх творах розвинув оригінальну філософію дитинства. Унамунівські парадокси, як і в багатьох інших випадках, стають метафорами тих явищ, що виходять за межі іспанської проблематики, і в такий спосіб дають змогу закласти основи ре/деконструкції міфології дитини та водночас канону так званої дитячої літератури загалом.

Ключові слова: “оречевлення дитини”; дитина; мати; материнство; батьківство.

У центрі нашої уваги буде мотив “оречевлення” дитини в творах Мігеля де Унамуну. Під “оречевленням” у сучасній філософії розуміють стратегії гомогенізації ідентичності іншого. За баскським мислителем Д. Іннераріті, “оречевлення” – це мимовільна реакція свідомості, яка прагне захистити себе, спростивши світ, понизивши його до власного горизонту розуміння [1]. Це пристосування іншого до власного рівня відкритості. Суттю тієї стратегії, на думку Д. Іннераріті, є “оречевлення” (“косифікація” – від ісп. “cosa” – “рід”, перетворення чогось на рід, на предмет споживання) невідомого. У нашому випадку йдеться про пристосування дитячого світу до рівня розуміння дорослих. Тут ми маємо справу з імітацією долучення дитини як Іншого до культурного простору дорослого, а не з реальним прийняттям складності та багатовимірності дитинства.

Насамперед розгляньмо Унамунівську новелу “Дві матері”, яка в найбільш концентрованому вигляді виражає його розуміння ролі дитини в людському житті. Сюжет твору в загальних рисах розвиває відому притчу про Соломонів суд. Як і в біблійній історії, тут ми спостерігаємо боротьбу двох жінок за право володіти дитиною, і перемагає (отримує дитину) та, яка любить її більше. Щоправда, Унамуну додає до первинної міфологічної основи деякі принципові новації.

Удова Ракель, коханка дона Хуана, не може завагітніти й мати дітей, але інстинкт материнства від цього розпалюється до високого градуса страждання. У житті дона Хуана Ракель виконує роль “чорного демона”, який повністю поглинає його. Вона намагається використати його як біологічного батька дитини, яку він має зачати з іншою жінкою, “білим янголом” Бертою. Щоб реалізувати свій план, Ракель не перебирає засобами та виявляє непересічні здібності маніпулятора свідомістю. Вона оволодіває статками дона Хуана, а також батьків Берти, зробивши всіх учасників драми повністю залежними фінансово. Крім того, вона підкоряє їх психологічно. Берта, однак, не здається без бою. Сам дон Хуан постає позбавленим волі, іграшкою, яку кожна з жінок тягне до себе. Жінки буквально розривають дона Хуана навпіл.

Берта народжує дівчинку, яку Ракель забирає собі й називає своїм ім'ям. Це привласнення чужої дитини також відбувається не без опору Берти, однак знову гору бере Ракель, оскільки її бажання мати дитину сильніше. Вона задовольняє інстинкт материнства: муки боротьби замінюють їй страждання, які переживає жінка під час пологів. Після народження дитини ситуація донна Хуана не поліпшується: він далі розривається між двома суперницями. Берта знову вагітніє, і цю другу дитину (цього разу хлопчика) Ракель залишає їй. Отже, інстинкт материнства другої жінки також задоволено. Тепер дон Хуан виконав свою біологічну місію і може зійти зі сцени. Не витримавши душевного напруження, наприкінці твору він гине за нез'ясованих причин: його знаходять поблизу великого урвища, в яке він або стрибнув, або випав, проїжджаючи поряд автомобілем.

Безумовно, центральною темою твору є проблема материнства, яке, за Унамуно, безпосередньо пов'язане з проблемами еросу, сексу й кохання [2]. Материнство є поодиноким випадком жаги особистого безсмертя, якого шукав М. Де Унамуно. З погляду мислителя, інстинкт материнства (батьківства) покликаний забезпечити людині, принаймні, ілюзію особистого безсмертя через продовження її існування в нащадках. Таку саму функцію виконує й красне письменство, але відмінність його від материнства в тому, що в літературі персонаж “продовжує” існування автора, який його створив, у духовній пам'яті наступних поколінь, а материнство пов'язується з продовженням роду, і у фізичному, і в духовному плані. Найціннішим у материнстві, отже, стає плід – дитина, яку треба народити “у славу Божу”. Шлюб – засіб для отримання цього плоду, а кохання – ритуал, який легітимізує акт зачаття. Поява дітей замінює безсмертя, ось чому саме на цій темі Унамуно зосереджує таку велику увагу. Діти перетворюють шлюб із простої можливості регулярно задовольняти сексуальні потреби на справжню родину. З народженням дитини персонажі Унамуно відкривають повною мірою вагу любові в метафізичному, а також буденному сенсі слова.

Отже, дитина має вирішальне значення для задоволення інстинкту безсмертя, який реалізує себе через материнство (батьківство). З іншого боку, саме інстинкт безсмертя спричинює “оречевлення дитини” – етичний принцип, який заперечує самодостатність і унікальність дитячого світу. Діти – це проекція дорослого універсуму, інакше кажучи, вони є недосформованими дорослими, і тому недосконалими істотами. Саме так дивляться на дітей деякі унамунівські персонажі: для них немовлята – не майбутні особистості з незалежною свідомістю й неповторним “я”, не мета, а засіб продовження роду або збереження духовних цінностей, на яких тримається людська спільнота. Дітям у художньо-інтелектуальному світі Унамуно заздалегідь приписані соціальні ролі, які вони покликані виконувати, коли досягнуть відповідного віку.

Найвищою точкою такого морального авторитаризму є образ “тітки” Тули з однойменного роману. Вона має утопічний ідеал суспільної моралі, служіння якому замінює їй материнство. Заради виконання високої місії вона підкоряє жорсткій дисципліні своє приватне (сексуальне) життя, а також виховує в суворих правилах дітей своєї сестри Роси. Будучи уособленням функції продовження роду, дитина в Унамуно нагадує предмет, яким можна маніпулювати. Зокрема в новелі “Дві матері” питання про відповідальність Ракелі за те, що вона відриває дитину від рідної матері, взагалі не ставиться. У взаєминах між персонажами панують принципи влади. Ракель привласнює дівчинку, яку народила Берта, використовуючи фінансові махінації, так само як привласнюють землі, будинки, меблі. Кохання, шлюб, народження дітей для обох героїнь новели є репрезентацією, театральною виставою, за допомогою якої вони можуть залишити своє ім'я в пам'яті інших.

Власне кажучи, “оречевленою” дитина постає вже в біблійному міфі, від якого відштовхується уява Унамуно. Якщо розглянути історію суду Соломона (Книга Царств, 3) з комунікативного погляду, то вимальовується така картина: тут говорять жінки, говорить цар Соломон, і тільки одна істота є безсловесним матеріалом – немовля, з яким поводяться, як із річчю. Соломон, що репрезентує позицію вищої мудрості, пропонує розрубати дитину навпіл, щоб з’ясувати, хто з двох жінок справжня мати. Хоч як би там було, дитина в суперечці є простим аргументом, проекцією прихованих думок і емоцій дорослих.

У своїх творах Унамуно неодноразово звертається до мотиву “оречевлення” дитини. У романі “Кохання і педагогіка” головний герой Дон Авіто Карраскаль постає людиною без дитинства, людиною, що забула дитинство [3, с. 62]. Для нього дитинство є ефемерною реальністю, якою можна знехтувати заради високої мети порятунку людства – подати приклад науково обгрунтованої методології вирощування геніїв. З погляду дона Авіто, батькам слід брати приклад з природи, зокрема, з бджіл. “А чому б нам, людям, не робити зі своїми дітьми те, що бджоли роблять зі своїми личинками?” Беремо хлопчика, “починаючи з ембріонального стану, застосовуємо до нього соціологічну педагогіку й отримуємо генія” [там само, с. 63]. Батьківство тут стає експериментом, а дитина матеріалом, як і жінка, покликана народити генія.

У романі “Туман” до мотиву “оречевлення дитини” час до часу повертається Віктор Готі, приятель головного героя твору Августо Переса. Упродовж перших років свого сімейного життя, коли його дружина з невідомих причин не могла завагітніти, Віктор сприймає факт відсутності дитини як докір його чоловічому марнославству. “Я гірший від інших, гірший від будь-якого ідіота, який за дев’ять місяців після одруження або навіть раніше отримує свого первістка” [там само, с. 284], – прикро зізнається собі Віктор. Та сама обставина повторюється у сповіді дона Антоніо, ще одного персонажа роману “Туман”, коли той згадує про своє родинне життя (розділ XXI): він не може дихати від гніву, дізнавшись про те, що його дружина, з якою він не мав дітей протягом двох років спільного життя, завагітніла від чоловіка, з яким утекла. Такий погляд, відомий ще з Біблії, містить у собі принцип “оречевлення”, оскільки дитина не є самоцінним світом, а виконує функцію покарання чи винагороди, яким Бог відзначає людину.

В Унамуно мотив “оречевлення” дитини набуває подальшого розвитку – немовля в низки персонажів письменника народжується не як плід кохання, а, сказати б, з огляданням на іншого – як акт ревнощів чи помсти. Зачинаючи дитину, чоловіки й жінки не думають про те, що результатом їхнього статевого акту буде нове самодостатнє життя, а керуються бажанням довести своїм суперникам на любовному бойовищі, що вони також здатні зачати дитину. Так поводить згаданий дон Антоніо: “Тієї ночі у сльозах і нападі ревнощів ми зачали першого брата для дочки крадія мого щастя” [там само, с. 323]. Мотив ревнощів у процесі зачаття дитини є вирішальним і в Хоакіна Монегро, персонажа роману “Авель Санчес”. Заздрість до свого друга дитинства Авеля роз’їдає його душу. Звістка про те, що Елена відмовила йому і вийшла заміж саме за Авеля, а потім ще й завагітніла від нього, завдає болю Хоакінові. Власна дитина, яку йому народжує його дружина Антонія, є плодом ненависті до Авеля. Хоакін не думає про долю новонародженої людини, а зосереджений на своїх почуттях до Авеля. Дочці Хоакіна приписане призначення – помститися за батька або слугувати його духовному оновленню, але в жодному разі не жити своїм життям [там само, с. 426–427].

Із наведених прикладів випливає низка повторюваних елементів, які визначають образ дитини в художньо-інтелектуальному світі М. Де Унамуно. По-перше, у

письменника дитина постає пасивним статистом, “оречевленою” істотою, чие покликання заздальгідь сформульоване. В Унамунівському погляді на дитину є щось старозавітне: наявність чи відсутність дітей постає знаком Божої благодаті чи прокляття, засобом вимірювання ступеня визнаності людини іншими. Крім того, у дорослих персонажів Унамуно майже завжди є чітке розуміння майбутнього власних дітей. По-друге, найчастішим в Унамуно є не образ дитини, якій уже достатньо років, аби виразити власну індивідуальність, а немовля – безсловесна істота, цілком залежна від суду дорослих.

Проте було б помилковим малювати собі Унамуно таким собі похмурим ретроградом, який обстоєє ультра-консервативний проект виховання майбутнього покоління. Така інтерпретація дитячої теми в його творах можлива лише за умов ігнорування внутрішнього діалогізму, який вирізняє інтелектуально-художній світ іспанського мислителя загалом. І. Савала, А. Бланко [4; 5; 6] вказують, що Унамуно був надзвичайно суперечливою постаттю як людина, як філософ і як письменник. Своїм парадоксально-агоністичним способом пізнання він не стільки розв’язував проблеми, скільки порушував їх. “Суперечливий і відкритий доробок письменника баскського походження Мігеля де Унамуно, – зауважує І. Савала, – легко описується в термінах діалогічної уяви” [4, с. 142]. Діалогізм визначає унамунівське розуміння індивідуальної і національної ідентичності, часу, простору, класу, гендеру, проблеми автора, а також вибору нарративних стратегій. Дитяча тема в цьому плані не була винятком. Уважно читаючи твори Унамуно, виявляється складна діалектика “дитячого” й “дорослого”, коли перше й друге постійно міняються місцями: немовля допомагає своїм батькам дорослішати, а батьки стають дітьми власних дітей (звичайно, у метафізичному плані).

Унамуно, будучи послідовним ліберальним гуманістом, кидає виклик будь-яким спробам штучно спростити внутрішню складність і суперечливість явищ, і людського життя насамперед. Написавши роман “Кохання і педагогіка”, він наочно продемонстрував, до чого може призвести принцип “оречевлення” дитини. Експеримент дона Авіто Карраскаля не вдається: у його сина Аполодоро виявляється незапланований, непередбачений наукою внутрішній зміст, який опирається процесові нав’язування “я” згори. Насильство над душею спричиняє самогубство Аполодоро: вбиваючи себе, він виражає протест проти “оречевлення”.

Процес дорослішання в Унамуно пов’язується з умінням любити – тобто принципово вміти віддавати себе іншим, світу, своїм нащадкам. Дорослі персонажі в романах письменника залишаються такими ж “речами”, як і народжені ними немовлята, доки не відкривають для себе любов. А це стається тільки після того, як вони беруть на руки власних новонароджених дітей. Віктор Готі долає принцип “оречевлення дитини” і ставиться до свого сина як до самодостатнього унікального світу, лише пізнавши любов, яка пробуджується внаслідок батьківського інстинкту. Тільки тоді Віктор стає по-справжньому дорослим.

Між дитячим світом і світом дорослих в інтелектуально-художньому світі Унамуно встановлюються діалогічні стосунки: перший стає моделлю для переосмислення другого і навпаки. Августо Перес, герой роману “Туман”, спостерігає за дітьми, які бавляться у садку. Один із хлопців притискає свого компаньйона до стовбура дерева й каже: “Ти вже більше не ти...” [3, с. 312]. У цій невинній сцені Августо бачить символ Августо відчуження”, яке спричиняє доросле суспільство стосовно дорослих, а не лише дітей. Це надає підстави для того, щоб Августо почав відчувати себе маленькою беззахисною дитиною, річчю, іграшкою, маріонеткою, якою бавляться інші.

Маленькою дитиною, сином, лялькою, яку розривають навпіл Ракель і Берта, почувається дон Хуан із новели “Дві матері”. У переведенні усієї історії з рівня дитини на рівень дорослого й полягає, власне кажучи, оригінальність Унамуно в переосмисленні біблійного міфу, оскільки істотою, яку розрубують навпіл, у новелі є не дитина, а сам дон Хуан. “Він відчував, що вони тягнуть його до загибелі, що він неодмінно повинен через них загинути. Вони розривали його на частини. Він почувався, нещасливим немовлям, за котре сперечаються дві матері перед судом Соломона, і одного тільки він не знав, хто з них – Ракель чи Берта – погодиться віддати його своїй суперниці живим, а хто воліє розрубати його навпіл” [7, с. 126]. Отже, з екзистенційного погляду ситуація дорослого чоловіка й немовляти мало чим відрізняються: і тому, і тому однаково загрожує “оречевлення”, втрата власного унікального “я”.

Практично всі унамунівські дорослі чоловіки, наділені моральним розумом, у деякі моменти життя почуваються маленькою дитиною, яка знаходить захист на колінах матері. Крізь цю зміну ролей вони проходять, щоб стати дорослими, щоб розкрити весь трагізм людського існування. Материнського захисту шукає Августо Перес у стосунках з Евхеніо і Росаріо. Аналогічним способом народжується прив’язаність Хоакіна Монегро до його майбутньої дружини Антонії: на її грудях він, мов дитина, що налякалася буки, хоче “сховати голову, аби не бачити пекельних, холодних крижаних очей дракона” [3, с. 411]. Антонія обіймає нещасного чоловіка, чие серце розривається від страждання, промовляючи: “Сину мій! Бідний сину мій!” Подібні сцени читач може знайти й у романі “Тітка Тула”, в новелі “Дві матері”, у повісті “Святий Мануель Добрий, мученик”, у п’єсі “Брат Хуан”. Стан “синівства” дорослого чоловіка наголошує ще один часто повторюваний мотив: розчавлений долею чоловік бачить власне мініатюрне відображення, відбите в зіницях жінки, що тримає його на колінах. Такий перехід зі стану дорослості до стану дитинства в іспанського письменника, очевидно, має біографічне пояснення, тому що великою мірою саме з допомогою власної дружини, відчувши себе її сином, він зумів подолати духовну кризу 1897 р., спричинену тяжкою хворобою його четвертої дитини. Ось як він описує цей драматичний епізод в есе “Як робиться роман”: “І в цей момент найвищого відчаю, коли янгол Ніщо взяв мене в полон, ... вона, обіймаючи мене, промовляла надлюдським, божественним голосом, який ішов із самого материнського черева: Сину мій!” [8, с. 147].

Отже, образ “оречевленої” дитини в Унамуно лише на побіжний погляд і абсолютно помилково може сприйматися як доказ патріархальності й консерватизму іспанського мислителя. Відштовхнувшись від старозавітної риторики й продовжуючи свідомо з нею грати, Унамуно бачить у ситуації “оречевленого” немовляти загальнолюдський аспект, і в такий спосіб подає сигнал розпочати боротьбу проти владних механізмів, якими користуються суспільство та культура, щоб спростити, гомогенізувати, уніфікувати, перетворити на річ неповторні світи людських “я”. Він, як завжди, закликає не шукати простих рішень, а натомість проблематизувати реальність, тому що тільки так здійснюється її пізнання.

Спостереження над тим, як розробляється мотив “оречевлення дитини” в інтелектуально-художньому світі Унамуно, дають підстави зробити деякі висновки стосовно завдань, які стоять перед культурою, і зокрема, дитячою літературою щодо репрезентації образу дитини. На наш погляд, Унамуно окреслює ту парадигмальну зміну в європейській культурі, яка стала наслідком визнання дитини як самоцінного й самодостатнього світу. Наслідком такої зміни став пошук “реальної”, а не “уявної” дитини. Сучасні дослідники пам’яті доводять практичну неможливість відтворити справжній образ дитинства. Дитина, зазвичай, не може виразити себе через

недосконале володіння мовою, а те, що пишеться про дитинство, є пізнішою оповіддю, яку створює доросла людина, щоб легітимізувати власний духовний світ, а часто і з міркувань самовиправдання. “І час, і простір свідомості обмежуються цензурою артикульованого “я”. Спостерігаються дві тенденції: з одного боку, текст прагне показати події так, що вони можуть звучати лише в такій формі. З іншого боку, “я” намагається не допустити ніякої “небезпечної” інформації, того, що не має бути сформульованим, бо є порушенням внутрішніх заборон, викриттям внутрішніх страхів і переживань “нечистої” совісті. Протидіють два принципи: показати те, що прагне бути показаним, і прикрити небажане” (С. Маценка). Наведений опис роботи пам’яті пояснює, чому дістатися до реальних образів власного дитинства виявляється надзвичайно важко: наше бажання бачити власне минуле підмінює реальність, повного відображення якого насправді й не існувало.

Отже, ми “оречевлення” дітей – їх виховують як слухняних членів суспільства, нав’язуючи певні соціальні ролі й образи ідентичностей. Багато творів, що входять до складу традиційних канонів дитячого читання, є типовими “дорослими” книгами, застосованими до моделювання дитячих ідентичностей. По-друге, навіть ті твори, які свідомо зорієнтовані на дитячого читача, невідривно пов’язані з дискурсивними практиками тієї чи тієї епохи, країни, типу культури. Вони є заздалегідь заданими моделями дитинства, уявленнями про дитяче мовлення, про дитячу образність, створеними на основі уривків спогадів і вузького суб’єктивного досвіду, які творці дитячої літератури намагаються нав’язати дітям, і в такий спосіб змоделювати їхнє світосприйняття. Якщо в дитячий світ неможливо проникнути, його слід вигадати. Тим геніальним письменникам, які можуть стати врівень з дитиною, доводиться здійснювати на своїй свідомості такий самий експеримент, який колись проводив на собі А. Рембо, перемішуючи день і ніч, вживаючи наркотики й практикуючи всі види кохання. Очевидно, такою самою важкою роботою має супроводжуватись перемикання свідомості з дорослого реєстру в дитячий, те перемикання, над яким так багато розмірковував іспанський філософ і мислитель дон Мігель де Унамуно.

1. *Innerarity D.* El nuevo espacio público. Madrid, 2006.
2. *Linares H. A.* Maternal Instinct in Miguel de Unamuno’s *Dos Madres* // Journal of Evolutionary Psychology. 2003. Vol. 24, Issue 3–4.
3. *Унамуно М. Де.* Избранное: В 2 т. Л., 1981. Т. 1.
4. *Zavala I.* Colonialism and Culture: Hispanic Modernism and the Social Imagery. Bloomington, Indiana, 1992.
5. *Blanco A.* Miguel de Unamuno y Jose Rizal: una lectura desde la periferia// Revista de Occidente, 1998.
6. *Blanco A.* El fin del imperio español y la generación del 98: nuevas aproximaciones // Hispanic Research Journal. 2003. Vol. 4, No. 1, February.
7. *Унамуно М. Де.* Две матери // Унамуно М. Де. Назидательные новеллы. М.; Л., 1962.
8. *Unamuno M. de.* San Manuel Bueno, Mártir. Cómo se hace una novela. Madrid, 1974.

KING SOLOMON’S TRIAL: THE CHILD AS A THING IN MIGUEL DE UNAMUNO’S WORKS

Oleksandr Pronkevich

The paper studies the representation of the child in the prose works of Miguel de Unamuno. In his novelette *Dos Madres*, novels *Amor y Pedagogía*, *Niebla*, *Abel Sánchez* the famous Spanish philosopher and writer focuses on the mechanisms of alienation of the child in the adults’ consciousness, which simplifies the children’s world and converts the child into a doll, a thing, a marionette. The paper considers the famous myth about King

Solomon's trial from the child's perspective. In the biblical story one can clearly hear the voices of the adults but the baby is treated as a silent object manipulated in the struggle for symbolic victory. Unamuno rethinks and develops the legend from the viewpoint of dialogic imagination. He proves that the child's situation is typical of any human being regardless of age and gender. In Unamuno's novelette *Dos Madres* the part of the baby torn into two parts by rivalled women is performed by don Juan, an adult male and a lover of both ladies. A man becomes a child, a universal symbol of alienation, which characterizes the human existence as a whole. The final part of the paper focuses on the critique of the traditional principles of the children's literature canon and representation of the childhood in the adults' consciousness. Many people, the so-called classics of the children's literature among them, treat the child the same way as Unamuno's characters do: they look upon the child as a silent thing to be manipulated with by their parents, teachers, and society. Unamuno's dialogic vision of the world undermines the dichotomy of the adult and the child. The famous Spanish philosopher states that any human being – a child, a male, a female – is to be taken as an independent and unique reality, which is to be judged by its own laws. Unamuno proves the importance of finding new idiom, which will not convert the child's world into a thing but will become its true voice.

Key words: “the materialization of a child”; a child; a mother; maternity; paternity.